

Zinhar İsmaylova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA ƏSRİNDƏ DİLLƏRARASI ƏLAQƏ VƏ BİLİNCVİZMƏ DAİR

Açar sözlər: *qloballaşma, reseptiv, produktiv, reproduktiv, multilingvizm, bilinçvizm, bilinçv*

Keywords: *globalization, receptive, productive, reproductive, bilingualism, bilingual, multilingualism*

Ключевые слова: *глобализация, рецептивный, продуктивный, репродуктивный, билингвизм, билингв, многоязычие*

XX əsrin sonu insan həyatının, demək olar ki, bütün sahələrində köklü dəyişikliklərin baş verməsi ilə yadda qaldı. Dünyanın ideoloji qütblərə bölünməsinə, iqtisadiyyatın sənaye sektorunun dominantlığına son qoyuldu. Əvəzində isə informasiyalı bir cəmiyyətin əsası qoyuldu. Planetar inteqrasiya proseslərinin uğurlu nəticəsi kimi ümumbəşəri anlayış – qloballaşma anlayışı meydana çıxdı. Tanınmış ABŞ iqtisadçısı Immanuel Vallerstaynın obrazlı şəkildə söylədiyi kimi, “tanış aləmin sonu” yetişdi [5, s.368]. XXI əsrə daxil olmaqla isə bəşəriyyət təkcə dünyanın siyasi, iqtisadi və sosial strukturunun deyil, həm də, insan övladının mövcud olduğu sosial həyat mühitinin dəyişməsi ilə müşayiət olunan yeni dünyəvi keyfiyyətlər əldə etdi və bu proses hal-hazırda da davam etməkdədir.

Faktlar onu göstərir ki, iqtisadi qloballaşma prosesi mədəni və yaxud siyasi qloballaşmadan daha sürətlə gedir. Real görünən odur ki, qloballaşma dünyanı vahid bir iqtisadi məkan kimi nəzərdə tutur, amma onun mahiyyəti yalnız iqtisadi bütövləşmə ilə məhdudlaşmır. Qloballaşma həm də hərbi-siyasi, sosial-mədəni, elmi-texniki bütövləşməni şərtləndirən tarixi bir faktora çevrilmişdir. Ona görə də belə hesab etmək olar ki, qloballaşmanın növbəti mərhələsində siyasi qloballaşma ön plana çıxacaqdır. Həm iqtisadi, həm də siyasi qloballaşma isə mənəvi-mədəni dəyərlərin də ciddi təsirə məruz qalmasına səbəb olacaqdır. Bu da öz növbəsində dil siyasəti və siyasi baxımdan dillərarası əlaqələr məsələsini aktual edir.

Məlumdur ki, dil siyasəti dil əlaqələri sistemindən asılıdır. Azərbaycan dilinin ingilis dili ilə əlaqələri müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. Onu da qeyd edək ki, german-türk dil əlaqələri daha genişdir və Azərbaycan-ingilis dili əlaqələrini də özündə birləşdirir. Bu əlaqələrin tarixi bərdə müxtəlif fikirlər vardır. Məsələn, S.Məmmədovanın fikrinə görə, german-türk əlaqələrinin ən qədim çağları «Qədim Skandinaviya coğrafiya əsərləri»ndə öz əksini tapmışdır [4, s.278]. XIII əsrin sonu XIV əsrin əvvəllərinə aid olan həmin mənbədə şimal ölkələrinə gəlmiş türklər haqqında məlumat verilir. Müəllif belə hesab edir ki, türkdilli hunlarla german tayfalarının eramızın əvvəllərində baş vermiş əlaqələri olmuşdur. Xalqların böyük köçü nəticəsində hunların bir hissəsi Asiyadan şərq Avropaya köçmüşdür. Avropa hunlarının tərkibində qədim bulqarları, savilər, saramatlar və başqaları vardı [4, s.276].

...Eramızın əvvəlki əsrlərində troyahılarla üzləşən germanlar eramızın IV əsrində başqa bir türk xalqı ilə üz-üzə gəlir. Həmin hadisələr on illiyi əhatə etmiş və həmin dövrdə hunların və hun ittifaqına daxil olan başqa türk tayfalarının dillərindən german dillərinə xeyli söz keçə bilib. Araşdırmalar göstərir ki, german dillərində xüsusilə Skandinaviya xalqlarının dillərində xeyli aşkar edilmiş türkiizmlər və eyni zamanda türk dillərindəki sözlərlə eyni kökdən ibarət olduğu güman edilən sözlər vardır [4, s.287]. German dillərində, xüsusilə də Skandinaviyada məskunlaşmış isveç, norveç və digər xalqların dillərindəki türkiizmlər onu göstərir ki, german - türk əlaqələrinin tarixi çox qədim çağlara gedib çıxır və bu əlaqələrin tarixi hələ araşdırılmamışdır.

Ümumiyyətlə, dil əlaqələrinin müxtəlif formaları vardır. Dil əlaqələri, çoxdillilik və qloballaşma anlayışları arasında bir-biri ilə kəşifən, həmçinin üst-üstə düşən tərəflər vardır. Qabaqcadan qeyd edək ki, çoxdillilik qloballaşmanın nəticəsi deyildir. Bununla belə, qeyd olunan məsələni tam öyrənmək çoxdillilik probleminin müxtəlif aspektlərinə nəzər salmağı tələb edir. Bilinçvizm çoxdilliliyin formalarından biridir. Göründüyü kimi, termin bi “ikili” (latın) və lingua “dil” sözlərindən əmələ gəlmişdir. Deməli, bilinçvizm ikidillilik, yəni insanın iki dilə yiyələnməsi deməkdir. Bilinçvizm dil üçün yeni proses deyil, geniş yayılmış bir hadisədir. İkidillilik hadisəsi həm qədimdə, həm də müasir dövrdə geniş yayılmışdır.

Hazırda dünyanın, demək olar ki, əksər yerlərində bilinçvizm vardır. Məsələn, Ukraynada insanların əksəriyyəti həm ukrayna, həm də rus dilini mənimsəmişdir. Azərbaycanda milli dillə yanaşı, rus dilini bilənlər çoxluq təşkil edir. İsveçrədə isə dörd rəsmi dil vardır: alman, fransız, italyan və retoroman dilləri. Bir ölkədə iki dildən çox dilin funksionallaşması polilingvizm və ya çoxdillilik adlanır. “Bununla belə biz hələ də ikidillilik haqqında ümumi təlimə malik deyilik ki, onun bütün dünyada yayılmasını və sonsuz müxtəlif formalarını əhatə etsin” [12, s.13].

U.Vaynrayx, S.Ervin və Ç.Osqud bilinçvizmi başqa aspektdən yanaşaraq onu “iki dilin bir sistemdə birləşməsi kimi özünü göstərən qarışıq bilinçvizm və iki dil sisteminin ayrı-ayrılıqda mövcud olan koordinativ bilinçvizm” kimi fərqləndirilmişdir [8, s.33].

Alimlərin qənaətinə görə, bilinçv iki dildən birində daha çox danışarsa, bu onun ana dili hesab olunmalıdır. R.Heydərrov qeyd edir ki, əgər şəxs imiqrantdırsa və ya azsayılılara mənsubdursa, o məktəbdə və ya digər sosial-siyasi yerlərdə doğma ana dili ancaq məişət səviyyəsində öyrənərək bu dildə aydın danışa bilməyəcək. Beləliklə, onun üçün birinci dil onun üçün doğma olmayan dil olacaq [3, s.177].

Y.D.Deşeriyev qeyd edir ki, ikidillilik və ya bilinçvizm sadəcə iki dilə yiyələnmə və ya bu dildə danışmaqdır [11, s.23]. Eyni fikrə V.A.Avrörin də də rast gəlir: “İkidillilik iki dilə azad yiyələnməkdir. Başqa sözlə desək, ikidillilik ikinci dildəki biliklərin birinci dildəki biliklərə yaxınlaşmaqla başlayır” [7, s.107].

İkidillilik haqqında digər nöqteyi-nəzəri T.Vaynrayx və E.M.Vereşaqinin əsərlərində görmək olar. Onlar belə hesab edirlər ki, iki dildən növbəli istifadəni ikidillilik adlandırmaq olar [8, s.31]. Burada dili mənimsəmə səviyyəsi göstərilməlidir, sadəcə olaraq, dildən növbəli istifadə təcrübəsi artıq bu dillərin ünsiyyət

üçün istifadəsini nəzərdə tutur. İki və ya daha artıq dil sisteminin daşıyıcısını bilinçv adlandırmaq olar.

E.M.Vereşaqin bilinçvizmi üç qrupa bölür: 1) reseptiv bilinçvizm, yəni bu zaman bilinçv ikinci dil sisteminə olan nitqi başa düşür. Bilinçvizmin bu növü ölü dillərin öyrənilməsi zamanı mümkündür; 2) reproduktiv bilinçvizm, yəni bilinçv oxuduğunu və eşitdiyini danışa bilir; 3) produktiv bilinçvizm, yəni bilinçv ikinci dil sisteminə olan nitqi anlayır, danışır və törədir. Elmdə bilinçvizmi məhdudlaşdıran digər meyarlar vardır. Hər bir bilinçv bir tərəfdən, cəmiyyətdə müxtəlifdilli nitq və onun intensivliyin strukturlaşması səciyyəsi arasında, digər tərəfdən isə, müxtəlifdilli nitq hadisənin sistemliyini yaradan subyektlərin sosiodemografik parametrləri arasında korrelyasiyanın spesifik sistemi mövcuddur [9, s.164].

T.E.Vladimirova "müxtəlifdillilik" termininə üstünlük verərək qeyd edir ki., söyləmin və ya söyləmin bir hissəsi bu iki dil sisteminə qurulmasıdır. Spontan müxtəlifdillilikdə danışanın dili bilmədiyi halda ikinci dildə danışması illuziya yaratmasıdır. Bu, şəxsiyyətin psixoloji cəhətdən özünü tənziqləməsi üsuludur [10, s.51].

Qloballaşmanı doğuran səbəblər kimi dünya iqtisadiyyatında, siyasətində, mədəniyyətində gedən inteqrasiya, birlik meyilləri (Avropa İttifaqı, Avropa Birliyi, Ümumi bazar, MDB, GUAM və s.), informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, internet şəbəkəsinin getdikcə daha çevik və əhatəli olması, dəyişən dünyada ingilis dilinin rolunun və nüfuzunun artması göstərilə bilər.

Qloballaşma əks prosesi doğurur – fərdiləşmə, xüsusiləşmə, regionlaşma, mərkəzdənqayma və s. Ana dili müqavimət göstərir, yox olmaq istəmir, xalq öz adət-ənənələrini, milli mentalitetini, varlığını qoruyub saxlamaq üçün mübarizə aparır. Bu mənada hazırkı bazar iqtisadiyyatı dövründə bu və ya digər dövlətin rəqabətə davamlılığı həyati əhəmiyyətə malikdir. "Dövlətin rəqabətə davamlılığı yalnız insan resursları vasitəsilə təmin oluna bilər". Bu sözlər məşhur rus psixoloqu A.İ.Yuryevə məxsusdur. Onun fikrincə, "dövlətin rəqabətə davamlılığı həm də maddi resurslarla müəyyən olunur. Lakin, ölkənin rəqabətə davamlılığının artması üçün insan resursları xammal, texnoloji və digər resurslara nisbətən daha vacibdir. Onun fikrincə, ölkənin bütün maddi resursları rəqabətə davamlı insanlar tərəfindən istifadə olunmayınca ölü olaraq qalır. Dövlətin bütün uğurlarının və uğursuzluqlarının arxasında onun rəqabətə davamlı vətəndaşlar yetişdirmək bacarığı dayanır". Bu mövqedən çıxış etdikdə qətiyyətlə söyləmək olar ki, uşaq bağçası, orta məktəbdən tutmuş ali məktəb və ali məktəbdən sonrakı təhsilə qədər təhsilin bütün sahələrində müəllimin rolu və əhəmiyyətinə kardinal şəkildə yenidən baxılmasına dərin ehtiyac duyulur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin ümumbəşəri dəyərlərlə qovuşdurulmasına bütövlükdə global bir məsələ kimi yanaşırdı. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu əldə etdiyi milli-mənəvi dəyərlər milli mədəniyyətdən, milli əxlaqdan, milli adət-ənənələrdən, mərdlikdən, vətənpərvərlikdən və digər insani keyfiyyətlərdən ibarətdir. Milli-mənəvi dəyərlərin ümumbəşəri ideyalara inteqrasiyasına yüksək qiymət verən Heydər Əliyev bu barədə deyirdi: "Bu gün hər bir azərbaycanlının həm milli-mənəvi, həm də ümumbəşəri dəyərləri, mədəni-əxlaqi mentaliteti onun ən böyük sərvətidir".

Heydər Əliyev çıxışlarında xüsusi vurğulayırdı ki, qarşısızalmaz qloballaşma prosesinin nəticəsi kimi meydana çıxan sivilizasiyalararası toqquşma və ziddiyyətlər hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması məsələsini çağırır, bu gün Respublikamızın prezidenti İlham Əliyevin siyasəti də məhz bu istiqamətə yönəlmişdir. İlham Əliyevin fəaliyyətində milli mədəniyyətimizin və milli mədəniyyətimizin qorunması, eləcə də milli mədəniyyətimizdə tarixiliklə müasirliyin qovuşdurulması prioritet məsələ kimi dəfələrlə vurğulanmışdır. Bu gün Azərbaycan Respublikası özünün iqtisadi inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur. Beynəlxalq inteqrasiya şəraitində iqtisadi inkişafa nail olmaq regionda respublikamızın mövqeyini gücləndirir və onun ictimai-siyasi problemlərinin həllində də mühüm rol oynayır.

Qloballaşma təhsil sistemi qarşısında mümkün təhsil modellərindən, global informasiya məlumatlar bazasından, məsafəli təhsil və s.-dən istifadə kimi yeni imkanlar açır. Qloballaşmanın çağırışlarına cavab verən sistemlər müvəffəqiyyət qazanarkən, köhnə sistemlərə bağlı təhsil sistemi cəmiyyətin inkişafını ləngidir.

Hazırkı təhsil sistemi, gördüyümüz kimi, zamanın yüksək tələblərinə cavab vermir və buna görə də o, informasiya inqilabının son nailiyyətləri nəzərə alınmaqla, fasiləsiz təhsil və kadrların ixtisaslarının artırılması sistemi ilə əvəz edilməlidir. Göstərilən sahədə dəyişikliklər iqtisadiyyatın elm tutumluluğunun yüksəldilməsi ilə uyğun olmalıdır. Çünki bunsuz qloballaşan dünya sisteminə tam inteqrasiya etmək qeyri-mümkündür.

Böyüməkdə olan nəslin həyat və təcrübəsi iqtisadi reallıqlar, sosial proseslər, texnologiya sahələrindəki innovasiyalar və kütləvi informasiya vasitələri, eləcə də böyük sürətlə milli sərhədləri keçən digər mədəniyyət axınları ilə sıx əlaqəlidir. Bu səbəbdən də, dövlətin gənclər siyasəti mühafizəkar təhsil sistemlərinin təklif etdiklərindən fərqlənən yeni vərdislərin inkişafına yönəldilməlidir. Uşaq və gənclərdə ictimai-mədəni irslə mədəni əlaqələri saxlamaq, onların keyfiyyətli təhsil alması və yeni minillikdə həlledici rol oynaması üçün yeni, daha mütərəqqi üsullar tapmaq vacibdir.

Təhsil sahəsində yeni təbəatların meydana çıxması məktəb və ali məktəb təhsil sisteminin məqsəd və vəzifələrini kəskin şəkildə dəyişdirmişdir. Tarixi perspektivdə məktəbin və ali məktəbin rolu prinsiplial şəkildə dəyişməkdədir. Gənc nəsildə yazı, oxu kimi keyfiyyətlərin aşılmasını qarşıya məqsəd qoyan ənənəvi təhsil sistemindən fərqli olaraq, müasir məktəb bilik və bacarıqlardan yaradıcı şəkildə istifadə etmək iqtidarında olan gənclərin yetişdirilməsini qarşıya məqsəd kimi qoymalıdır.

Yeni məktəblər, hər şeydən öncə, tələbələrdə ciddi rəqabətə söykənən yeni global cəmiyyətdə özünə əminlik, texniki və texnoloji dəyişikliklərlə ayaqlaşma bilmə, öz bilik və bacarıqlarını daim inkişaf etdirmə, istənilən yaş dövründə və istənilən situasiyada öz biliyini artırma kimi keyfiyyətləri aşılmalıdır.

Məlum olduğu kimi, bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, öz ölkəsinin gələcəyini quracaq layiqli mütəxəssisləri yetişdirmək iqtidarında olan müəllimin rolunun artırılması həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi-texniki inkişaf, qloballaşma insanların qarşısında inanılmaz dərəcədə güclü texniki və informasiya vasitələri açır və onlardan dinc məqsədlərlə istifadə yalnız etik cəhətdən əxlaqlı, millətini və insanları sevən mütəxəssislər tərəfindən həyata keçirilə bilər. Təhsil, qlobal inkişaf ayaqlaşma biləcək ən yeni müəllim nəslinin hazırlanmasına yönəlcək investisiyaların qoyulması qloballaşan yeni dünyanın sosial təhlükəsizliyinin ən zəruri elementinə çevrilməkdədir.

Müasir məktəb dünyanın məktəbinin məqsəd və vəzifələri ilə məhdudlaşmaq üçün addım-addım irəli getməli, çatışmayan, zəif cəhətləri aradan qaldırmaqlı və özünün əsas məqsədini – hər bir şagirdin və ya tələbənin bilik, bacarıq və vərdişlərini müasir qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun inkişaf etdirmək işini həyata keçirməyə başlamalıdır.

Ədəbiyyat

1. Aslan N. Bilinqvizmin növləri // Filologiya məsələləri – №7, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, 2013 s.159-164.
2. Dilçilik ensiklopediyası. I, II cild (dərs vəsaiti) prof. F.Veysəllinin redaktəsi ilə. Bakı: Mütərcim, 2008.
3. Heydərov R. Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu. Bakı: 2013.
4. Məmmədova S. German-türk dil əlaqələri tarixindən // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutu, №1, 2014, s. 283-287.
5. Rəcəbli Ə. Nəzəri Dilçilik. Bakı: Nurlan, 2013.
6. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı: 2005
7. Аврорин В.А. Грамматика маньчжурского письменного языка. М.: Наука, 2000
8. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Языковые контакты. М., 1972. С. 25-60. (Новое в лингвистике; Вып. 6)
9. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: изд-во МГУ, 1973.
- 10.Владимирова, Т.Е. Русский язык и межкультурная коммуникация в глобализирующемся мире / Т. Е. Владимирова // Вестник ЦМО МГУ. – 2010. – № 3. – Культурология. – С. 48-54.
- 11.Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. М., 1977, 382 с.
- 12.Журавлев В.К. Внешние внутренние факторы языковой эволюции. М.: Наука, 1982
- 13.Шерба Л.В.К вопросу о двуязычии// Шерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: 1974. – С. 313-318

Summary

Interlingual relations and bilingualism in an age of globalization

The article considers the modern level of studying bilingualism. And also explains the terminology of bilingualism, discusses the different forms and functions of bilingualism, which is the basis of communication in the global world. Bilingualism is becoming one of the most popular and widely researched phenomena of our time. A person who speaks two languages is called a bilingual, and sometimes even a bilingualist. Bilingualism - the functioning of two languages to serve the needs of the ethnic collective and its individual members; differs from the simple knowledge of another language on a par with the native language and suggests the possibility of using different languages in different life situations. The article gives an overview of recent foreign studies on the impact of bilingualism. It is emphasized that the concept of "bilingualism" has 3 groups -

the receptive, productive, reproductive. The characteristics of natural and artificial bilingualism are also described.

Резюме

К вопросу о межязыковом отношении и двуязычии в век глобализации

В статье рассматривается современное состояние изучения двуязычия. Также раскрывается понятие двуязычия, обсуждаются разные формы и функции билингвизма, который является основой коммуникации в глобальном мире. Билингвизм (двуязычие) становится одним из наиболее популярных и широко исследуемых феноменов современности. Человек, владеющий двумя языками, называется билингом, а иногда даже билингвистом. Билингвизм – функционирование двух языков для обслуживания нужд этнического коллектива и его отдельных членов; отличается от простого знания еще одного языка наравне с родным и предполагает возможность пользоваться разными языками в различных жизненных ситуациях. В статье также исследуется естественный и искусственный билингвизм, дается обзор последних зарубежных исследований, посвященных влиянию билингвизма на развитие человека. При этом подчеркивается, что имеется 3 уровня развития билингвизма – рецептивный, продуктивный, репродуктивный.